



האם המוזיקה יכולה להביא מזור לנפש שנשברה?

גיבורת הרומן "קונטרפונקט" מאת אנה אנקוויסט היא פסנתרנית, שמתאמנת על "וריאציות גולדברג" של באך בניסיון להתמודד עם מות בתה

שירה סתיו 09.04.2015 13:16

קונטרפונקט

אנה אנקוויסט. תירגם מהולנדית: רן הכהן. הוצאת הספריה החדשה, הקיבוץ המאוחד/ ספרי סימן קריאה, 212 עמ', 69 שקלים

"קונטרפונקט" מחזיר את אנה אנקוויסט, הסופרת ההולנדית, אל הפסנתר. גם ספרה השני, היפה כל כך, "הסוד", העמיד במרכזו דמות של פסנתרנית קלאסית, וכמוהו, מציג גם ספר זה פרשת חיים הנחשפת בהדרגה, מתוך דיאלוג מתמיד עם המוזיקה. אך הפעם הפסנתרנית היא הסופרת עצמה (אנקוויסט ידועה גם כפסיכואנליטיקאית ובעלת הכשרה של פסנתרנית קלאסית). על אף שהסיפור אוטוביוגרפי, אין הספר כתוב בגוף ראשון והוא מונח כולו בנוף נטול שמות פרטיים וציוני מקום וזמן: "האשה נקראה פשוט 'אשה' ואפשר גם 'אם'. היו בעיות של נקיבה בשם". הרחקת העדות אל הגוף השלישי ואל שמות העצם הכלליים מרמזת על הניסיון להשיג מרחק, שליטה ואמצעיות, בשעה שהמספרת מתקרבת לגעת בחומרים הרגישים והצורבים ביותר של הכאב והאובדן. הספר בנוי כשני טקסטים מקבילים הנמסרים לסירוגין, קו ההווה וקו העבר. קו ההווה צמוד לתודעתה של הפסנתרנית המתרגלת את נגינת יצירתו הנודעת של באך, "וריאציות גולדברג". קו העבר מדלג אחורה וקדימה בין אפיזודות שונות של חיי המשפחה, ומתמקד ביחסיה עם בתה. וכמו ביצירה המוזיקלית, "התווים נראים פשוטים, אך זו רק מראית עין": התמונות המשפחתיות קלילות ברובן, כמעט שום דבר דרמטי — משחקי הילדים, הארוחות, הלימודים, השיחות הפזורות, האירועים החברתיים, החופשות בהרים — ברובם הם רגעים מלאי אור וקסם פשוט של ילדות ורעננות. אך משהו בקצב האיטי, הקטוע והזהיר שבו הם מסופרים מאותת כל העת על אסון תלוי מנגד. אסון שבשעת הכתיבה כבר התרחש, והסיפור נכתב לקראתו, צופה אל פניו ומתקדם אליו בעל כורחו. 32 פרקים בספר, כמספר הקטעים המוזיקליים ביצירתו של באך: קטע הפתיחה — אריה, 30 הווריאציות והאריה דה-קאפו, קטע הסיום. בכל פרק שני חלקים, במה שמתגלה כמבנה הפנימי של יצירתו של באך עצמה: "נקודה כנגד נקודה, למעשה בכל מקום. כל צליל קשור לצליל אחר. כל צעד שאתה עושה, תעשה פעם נוספת... ככה זה, ההווה והעבר דבוקים זה לזה ואינם יכולים להיפרד אף לא לרגע".

קונטרפונקט הוא מונח מוזיקלי המציין הרמוניה בין שתי מלודיות שונות המנוגנות זו מול זו: פונקט קונטרה פונקט, נקודה מול נקודה. אם באך היה אמן הקונטרפונקט והמלחין שהביא טכניקה זו לשיא של וירטואוזיות, אנקוויסט הופכת אותה למבנה ספרותי בעל אפקט צנוע בהרבה: "התבנות הוא תכונה של מוחנו, תכונה שלנו, אסטרטגיית הישרדות, מחלה". זה איננו ספר וירטואוזי או גאוני כ"וריאציות גולדברג" שעליהן הוא נסוב. מטרתו מינורית יותר: לצור צורה ליגון, ולעשות זאת באופן שיבטא את מורכבותו הפרדוקסלית של המעשה הזה. המבנה הקונטרפונקטי מאפשר לאנקוויסט להצליב כמה וכמה "מלודיות" סיפוריות המנוגנות זו מול זו. עוד ועוד צמדים הנשקפים זה בזה ומכפילים זה את זה: חוויית ההווה מול זיכרונות העבר; האם מול

הבת; הנעורים מלאי ההבטחה מול הבגרות היורדת במורד; הנוכחות מול האובדן; המוזיקה מול הספרות; הנגינה מול הכתיבה; פרשת חיייו של באך מול סיפורה של אנקוויסט עצמה; הסיפורים משתרגים זה בזה בצורה משוכללת, אולי גם שכלתנית מדי. הציפייה ההולכת ותופחת להתפרצויות של רגש עז עתידה להיכזב. "לא היה לה כל עניין בסנטימנטליות", מעידה המספרת על עצמה: גם זה יתגלה כמנגנון הישרדותי.

הרושם הנוצר הוא כי הכתיבה של אנקוויסט מאופקת מדי, שקולה ומדודה. המבנה הקשיח מותיר תחושה מכאנית מעט, חזרתית, סכמטית, מלאכותית. רק הפרקים המצטברים מלמדים על ההכרח שבהיאחזות זו בצורניות ובמסגרת: הגנה מפני התפרקות, תרגול מפרך כנגד סכנת ההתמוטטות אל התהום: "באך הראה שמתחת לפני השטח הבהקים ללא-רבב, מסתתרת נקודת חולשה מסוכנת, חור שאפשר על נקלה ליפול אל תוכו. אצבעותיך יגששו בריק". הנגינה, כמו הכתיבה, מתבררת כעבודת אבל: היפרדות איטית תוך הפנמה מלאה.

מבחינה זו, הבחירה של אנקוויסט ב"ווריאציות גולדברג" נאמנה עד כאב לכפילות היסודית הנשקפת לאורך הספר כולו. הרי הווריאציה היא בדיוק הצורה הקושרת יחד את השינוי והקיבעון, התנועה והחזרתיות, הארוס והתנטוס. מצד אחד: לחזור אל אותה הסכמה, שוב ושוב, עם כל העיקשות, השימון והכפייטיות הנדרשים לזה. מצד שני: בכל פעם קצת אחרת, עוד גרסה, עוד תנופה, עוד פיתוח מקורי, עוד סטייה מן הקווים הקבועים. עוד תקווה.

זוהי כפילות מתעתעת — עושר הווריאציות יוצר אשליה של אינסופיות — כאילו תמיד יהיה ניתן להתחדש, להשתנות, להתחיל שוב, אחרת, לתקן. אבל אם שוב ושוב צריך לבצע זאת, לחזור אל הנעימה היסודית, לעולם לא לחרוג מן המבנה — מכאן שאי אפשר באמת להיחלץ. לכאורה, הנגינה יכולה להציע גאולה: "הרי הדבר המשחרר שיש במוזיקה הוא שאפשר לזנוח את המלים הדכאניות, המחניקות, ולחשוב בצלילים, בקווים, באקורדים. לא צריך לנסח או לתרגם שום דבר". אך למעשה, ככל שהווריאציות הן כלי תרפויטי, קו מילוט שאמור להוליך את האם החוצה מכאבה, כך הן גם הדרך להתבוסס עוד ועוד בתוך הכאב.

אנקוויסט עושה את "ווריאציות גולדברג" של באך למפתח לקריאת הרומן שלה, העצוב מכל עצב. אבל המעניין הוא שקשה לעמוד בפיתוי לעשות בו גם מעשה הפוך, לקרוא בספר כבמפתח ל"ווריאציות גולדברג". בשעה שאני כותבת שורות אלה, מלא החדר בצלילי הביצוע המופתי של גלן גולד לווריאציות, מ-1981, שנה לפני מותו. מובן שהייתי חייבת להאזין לו מיד בתום הקריאה, ומאז שוב ושוב. אנקוויסט כותבת על הביצוע הזה: "האם ידע הפסנתרן שהוא עומד למות? נראה שהוא מנער מעליו את הידיעה. בגופו התפוח הוא השחיל את עצמו אל תוך המוזיקה, קימר את גבו כדי להשאיר בחוץ את כל יתר המציאות — את המנורות, את הטכנאים, את השעון. חרף ידיעתו, בנה שריון והפנה אותו אל העולם, קליפת ביצה שהתבודד בתוכה עם באך... גולד האט ככל האפשר את הקצב, רק בקושי הצליח לדבוק בתוך ראשו בקווים, האומללות כולה כמעט עמדה מלכת".

באימוניה ובתרגוליה, עובדת האם הפסנתרנית להשיג שליטה מלאה על היצירה המתגרת. אלה אימונים סיזיפיים שיאפשרו לה לשלוט בכלי הנגינה, בביצוע, בזיכרונה, בגופה, באצבעותיה. האצבעות המנגנות הן האצבעות הכותבות: פעם כך ופעם כך. המבנה נבנה, השליטה הושגה במלואה: אך כל זה קורה לריק, כבר מאוחר מדי, וכבר אין שום תועלת בשליטה, גם אם מושלמת: כי העבר כבר עבר, ואת הנעשה אין להשיב.

כך הופכת הכתיבה למעשה של פרידה נוראה של האם מבתה, שכלול של שליטה עילאית בתוך מרחב של חוסר אונים משווע: "את הקנון צריך לבצע, לאט וללא שגיאות, עד לסוף התיבה האחרונה, שבה הקול העליון מטפס מעלה-מעלה, והבאס נשאר לשכב בעומק, כאילו אינו יכול להציל את הסופן והוא אנוס לעמוד מנגד חסר אונים ולראות אותה ממריאה ונעלמת בקווינטה הריקה ביותר שהצטלצלה מעולם".

Contrapunt/ Anna Enquist